

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

УДК 821.162.1-31.09Мілош+821.161.2.-31.09Роздобудько
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.3-1/12>

Ковнік С. І.

Криворізький державний педагогічний університет

ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ДИТЯЧОЇ СВІДОМОСТІ У ПОВІСТЯХ Ч. МІЛОША «ДОЛИНА ІССА» ТА І. РОЗДОБУДЬКО «АРСЕН»

У статті йдеться про способи художньої інтерпретації дитячої свідомості у творах слов'янських літератур. Авторка виявила форми художньої презентації генетичної пам'яті в текстах повістей Ч. Мілоша «Долина Ісса» й І. Роздобудько «Арсен». У результаті компаративного аналізу повістей було з'ясовано, що загальнолюдським в аналізованих творах слов'янських літератур є потяг людини до власної самоідентифікації, міцний генетичний зв'язок із предками, бажання з'ясувати схожість або подібність поведінкових рис генотипного рівня.

Помічено, що психологічна повість І. Роздобудько «Арсен» презентує унікальні можливості людської генетичної пам'яті, котра здатна відтворити важливі й цікаві моменти людського життя в минулому, реанімувати значущі факти з життя роду. Авторка наголошує, що в роботі генетичної пам'яті значущу роль відіграють спогади як процеси, котрі відтворюють образи минулого. Ось тому у важливі моменти життя саме ці образи минулого виринають у снах, сновидіннях людини.

З'ясовано, що письменники з особливою пошаною ставляться до дитячих спогадів, акцентуючи увагу на тому, що дуже важливо зберегти в пам'яті поради, досвід, розповіді предків. Головні персонажі повістей – діти – виявилися не байдужими до історії, таємниць своїх родин. Адже в дорослому житті завдяки генетичній пам'яті можна буде дешифрувати накопичену інформацію про свій родовід. Хлопців цікавлять важливі питання самоідентифікації, а тому вони намагаються віднайти спорідненість зі своїми предками.

Прикметно, що в аналізованих повістях слов'янських літератур письменники фокусують свою увагу на тому, що на різних етапах життя людини виявляється її схильність до самоідентифікації. У проаналізованих повістях Ч. Мілоша й І. Роздобудько наскрізною ниткою проходить думка про те, що саме в дитинстві закладаються основи для самоідентифікації, а саме розуміння того, що в суспільстві функціонують національні цінності й загальнолюдські норми. Оскільки дитяча свідомість має унікальні можливості до осмисленого сприйняття дійсності, то дуже важливо, щоб схильність до самоідентифікації мала системний характер. Саме на цьому акцентують увагу письменники.

Ключові слова: дитяча свідомість, національне, загальнолюдське, самоідентифікація, рід.

Постановка проблеми. Сучасна психологічна проза презентує низку цікавих і важливих тем і проблем, котрі хвилюють нині європейське суспільство. Однією з таких тем є тема формування та функціонування дитячої свідомості. Художнього осмислення модули дитячої свідомості набули у творах зарубіжної літератури у 80-х роках ХХ століття, а в українській літературі на початку ХХІ століття.

Чеслав Мілош належить до письменників-класиків польської літератури, але завдяки його

творам указана література набула виразних ознак модерністської. Повість «Долина Ісса» (1980 рік) лауреата Нобелівської премії Чеслава Мілоша презентує процес формування дитячої свідомості. Що ж до української письменниці Ірен Роздобудько, то вона розпочала свою творчу діяльність наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття саме тоді, коли сучасна українська література активно долучилася до важливих і значущих для української нації процесів реанімації генетичної пам'яті нації через топоси дитинства. Саме спогади

дитинства стали важливим прийомом художнього моделювання функцій генетичної пам'яті підлітків у повістях Ч. Мілоша «Долина Ісса» й І. Роздобудько «Арсен».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деяких аспектів художнього моделювання дитячої свідомості в автобіографічному творі Ч. Мілоша «Долина Ісса» торкнулася Т. Басняк у своїй статті «Типологія письменницького статусу: два досвіди – Ч. Мілош та Г. Фон Рецторі» [1]. Дослідниця відзначила, що «Образ дитинства втілюється в супровідний цей життєвий період тематиці: питання народження та смерті, дитяче відкриття світу через спостереження за порами року, виокремлення родинної мови від мови чужих тощо. Дитяча спостережливість фіксує типових представників та інтереси світу дорослих: місцевих націоналістів, улюблених жінок (бабусь, матерів, сестер, няньок, подруг), авторитетних чоловіків (діда, батька), міських божевільних, стосунки між рідними й сусідами, плитки, книги, дитячі розваги (подглядання, підслуховування), силу брехні, відкриття себе тощо» [1, с. 25]. Ми погоджуємося із цією думкою Т. Басняк і додаємо, що вся ця інформація зберігається в генах людини, а з часом проявляється чи то реанімується в певних поведінкових ситуаціях як своєрідна акумуляція досвіду предків.

Постановка завдання. Тож, на нашу думку, дуже важливо дослідити функції специфіки художнього моделювання дитячої свідомості з боку національних позицій у повістях польського письменника Ч. Мілоша «Долина Ісса» й української письменниці І. Роздобудько «Арсен».

Виклад основного матеріалу. Відповідно до теорії К. Юнга, спогади дитинства – це та інформація, котра не стирається з пам'яті, а навпаки, накопичується в генах і передається наступному носієві. Накопичена інформація в будь-який момент здатна відтворитися в особливо важливі моменти життя людини. Дитяча психіка міцно вкорінена до культурної матриці нації, де вона займає важливий простір для її індивідуальних особливостей, які не виходять за рамки загального «соціально-культурного» архетипу. Моменти й ситуації, щораз пережиті окремим індивідом, утворюються в його свідомості як форма певного типу поведінки без сенсу, а не як наповнений змістом образ.

Таким чином, придбані протягом життя людиною досвід і знання будуть передані на генному рівні наступному поколінню у вигляді образів і реакцій, котрі будуть впливати на свого носія

через підсвідомість. Генетична пам'ять тримає об'ємну інформацію, а в особливі моменти життя людини розгортає її через гени. Реанімація генетичної пам'яті дозволяє відтворити досвід поколінь, встановити причинно-наслідкові зв'язки поколінь, розкодувати смисли й над смисли поведінки членів родини.

Головний персонаж автобіографічної повісті Чеслова Мілоша – Томаш – втілює авторську стратегію стосовно того, як відбувається процес усвідомлення власної ідентичності дитиною. Головна проблема, яка хвилює хлопчика: «Як це стається, що ти є тим, ким є?» [2, с. 93]. Тож відповіддю на це питання є увесь зміст повісті. Хлопчик із цікавістю пізнає світ своїх предків і закарбовує важливі й значущі для подальшого його життя істини.

Як відомо, у відчутті себе саме таким, а не іншим велику роль відіграють предки, котрі сформували певні типи поведінки, а також оточення, середовище, місцевість, де формується та росте особистість.

Минуле своєї родини цікавить також головного персонажа повісті І. Роздобудько «Арсен» – Арсена: «Тепер же, посеред поля, я уявив децю інше, цілком правдоподібне – як цією ж дорогою ходили мої предки. Макар... Арсен... Чи мій прадід Микола, який загинув на Другій світовій війні зовсім молодим... Що бачив кожен з них? Про що думав? Чого хотів?» [3]. Хлопцеві важливо дізнатися про те, що саме він успадкував від своїх предків, які риси характеру, зовнішності, поведінки мали його далекі пращури.

У повісті І. Роздобудько активізація генетичної пам'яті юнака Арсена відбувається у сні через сновидіння: «<...> у своїх фантазіях я заходжую надто далеко... А є речі набагато ближчі, про які я просто забув. Або не надавав їм належної уваги. Або вони мені здавалися не такими цікавими й важливими. Скажімо, події, які років двісті тому відбулися в нашому роду» [3, с. 12].

Заплямована історія роду тяжіла над Арсеном, адже він має ім'я того прадіда, котрий заплямував рід. Хлопець не приймає думку про те, що в його роду були батьковбивці. Тож бажання Арсена дізнатися правду про свій рід і дослідити його історію – це особлива складова частина національної самоідентифікації українців.

Отже, саме страх активізував нервові клітини мозку, а тому процес контрольованого усвідомлення важливих фактів відбувався інтенсивно. Арсен почав розпитувати у свого діда, в односельчан діда про всі подробиці страшного родинного лиха.

Відповіді на свої питання Арсен знаходить у спілкуванні з дідом Олегом по лінії батька. Так само Томаш наймовірно зближується з дідом Казимешем Сурконтом по лінії матері. Дід Казимеш для Томаша є втіленням добра, мудрості, обізнаності, виваженості. Світ діда хлопчик сприймає як особливий світ, в якому панує любов до рослин, тварин.

Відзначимо, що неабияку роль у повісті І. Роздобудько «Арсен» відігравали розповіді діда Олега про історію роду Іванюків онукові. Хлопчик ще дитиною запам'ятав усе, що дідусь йому розповідав, а коли підріс, то відчув необхідність ще раз їх почути, адже сни й марення з минулого помітно активізували його генетичну пам'ять, підживили його бажання розібратися в таємницях роду.

Дитяча свідомість обох хлопців сформувалася під впливом їхніх дідусів. А генетична пам'ять, котра здатна накопичувати досвід поколінь, у процесі дорослішання все активніше розпочала запускати механізм пізнання. Ось тому Арсен і Томаш цілеспрямовано шукають відповіді на низку життєво визначальних питань.

Арсен, слухаючи розповіді діда Олега про своїх прадідів, постійно порівнював свої поведінкові риси з їхніми. Така особливість дитячого сприйняття інших свідчить про бажання хлопця осмислити свою близькість і причетність до предків.

Подібне спостерігаємо й в повісті «Долина Ісса» про рід Томаша. Бабуся Дільбінова розповідала хлопцеві про «<...> її батька, а його прадіда, доктора Ріттера, який лікував дітей і не брав грошей, якщо їхні батьки були бідними» [2, с. 63]. Завдяки розповідям бабусі Томаш дізнався не тільки про своїх предків, а й про дуже важливі історичні події, котрі так чи так вплинули на його рід. Отже, зв'язок поколінь, традиції спілкування нащадків із предками – це ще один неспростовний доказ загальнолюдського в художніх творах слов'янських літератур.

З розповідей діда Арсен чітко сформував образ свого прадіда: «<...> він видавався мені сильною і симпатичною особистістю. Хоча це – лише з розповіді... А яким він, цей мій прапрадід, був насправді? З якими намірами повернувся в рідне село після стількох років відсутності? Чи був для нього сенс у вбивстві власного батька? Може, він справді хотів заволодіти скарбом? Від цієї думки мені стало моторошно, і одразу прийшла інша» [3, с. 48]. З цього роздуму очевидно, що Арсен підходив до осмислення свого роду дуже об'єктивно, а тому не ідеалізував предків, як це часто буває. Він намагався зрозуміти поведінку своїх прадідів.

Спроби Арсена розібратися в трагедії роду схвалював дід: «*Може, хоч у тебе дійдуть руки до родинної історії*» [3, с. 49]. Така підтримка надихала Арсена, а тому він відчував велику відповідальність перед усім своїм родом.

Знайомство з родинними світлинами справило на Арсена неабияке емоційне враження: «*Час від часу я поглядав на світлину і завмирав, охоплений дивним відчуттям того, що спілкуюся з минулим, яке відроджувалося перед моїми очима – просто з-під мого пера. Тобто – олівця <...>*» [3, с. 56].

Подібні емоції переживав Томаш, коли дізнався про історію своєї родички Емілії Платер, портрет якої висів над столиком його бабусі. Бабуся наказала хлопцеві, щоб він пишався своєю родичкою, бо вона була героїня, яка очолила в далекому 1831 році загін повстанців у битві проти росіян. А ще хлопець дізнався про те, що його предки були шукачами пригод, любили мандрувати. Уся ця інформація наймовірно вразила Томаша, а головне – підживила його переконання в унікальності їхнього роду. Так, Томаш дізнався, що по лінії дідуся Сукоконта його прадід Ієронім Сукоконт був еретиком. Про нього дідусь мало розповідав, але Томаш відчував, що голос діда мінявся, змінювався і вираз обличчя. Розповідь про Ієроніма Сукоконта породила в хлопчика низку запитань до дідуся: «*Як це стається, що ти є тим, ким є? Від чого це залежить? І ким ти був, якби став кимось іншим?*» [2, с. 93]. До цього епізоду Ч. Мілош подав розлогий коментар-роздум, котрий засвідчує важливість генетичного зв'язку поколінь: «*Ніхто не живе сам: розмовляє з тими, що проминули, їхнє життя втілюється в нього, спускаєшся сходами й відвідуєш, ідучи їхнім слідом, закутки дому історії*» [2, с. 94].

Обидва хлопці чим більше дізнавалися про історію своїх родин, тим сильніше прагнули відшукати спільні риси характеру, зовнішності зі своїми прашурами. Так, в Арсена розповіді діда Олега породили глибокі роздуми про значення історії роду для кожної родини: «*Раніше я думав, що минуле не має для людини жодного значення. Важливо лише те, що відбувається зараз. Бував і в історичному... Там теж зберігалися якись старі поживтілі документи і світлини. Але я ніколи не замислювався над тим, що за кожним документом чи фотокарткою криється чиясь доля. Доля, прожита від початку й до кінця. Доля людини, яка існувала на землі серед безлічі інших людей. І що я теж маю власну історію*» [3, с. 59].

Цей розлогий роздум є по суті реалізацією авторської стратегії в моделюванні специфіки

дитячого сприйняття. Адже в ньому звучить дуже важлива загальнолюдська ідея – треба добре знати минуле свої предків. Звідси видно, що І. Роздобудько слушно акцентує увагу на таких важливих функціях генетичної пам'яті: зберегти важливість зміцнення роду й родинних зв'язків, забезпечити міцний зв'язок поколінь.

Чим більше дізнавався Арсен про свій рід, тим більше він переконувався в тому, що чимало рис характеру йому перейшли в спадок від предків: *«Ну, хіба ще кілька днів тому я міг собі уявити, що граф Островершенко і його маленький кріпак Макар – мої пращури?! А цей навіжений мандрівник і мрійник Арсен виявиться таким схожим на мене? А якою відданою і відчайдушною постане з глибин часу Біла Дама — ця неймовірна красуня з нетутешнім іменем Нійоле, яку Арсен привіз із берегів Балтійського моря?!»* [3, с. 62]. Усю цю інформацію Арсен ретельно систематизував і приводив до певного порядку. Проте такий обсяг інформації негативно позначився на якості сну хлопчика. Він спав тривожно з передчуттям небезпеки, прокидався серед ночі, адже в підсвідомості залишалося чимало нез'ясованих питань. І всі ці невідомі питання гнітили його й спонукали шукати негайно відповіді.

Окрім схожості характерів Арсена та його прадіда, хлопець відшукав чимало подібностей у зовнішності своєї зведеної сестри Нійоли з їхньою прабабцею, на честь якої назвали сестричку. Арсен під враженням від реанімації історії свого роду зовсім по-іншому став дивитися на свої стосунки зі зведеною сестрою, налагодив зв'язок із батьком після їхнього розлучення з матір'ю. Усе подальше життя хлопчика набуло сенсу й зрозумілості. Він постійно акцентував увагу членів родини на тому, що вони всі єдине ціле.

Про схожість деяких рис характеру Томаша та його бабусі Дільбінової веде мову також автор: *«Скрупульозне сумління, схильність себе за все корити. Ці риси, ймовірно, Томаш успадкував від неї»* [2, с. 69]. Відзначимо, що обидва хлопці пишаються тим, що риси їхньої поведінки й характеру дуже схожі з рисами їхніх предків. І це надихає їх пізнати якомога краще своїх рідних.

І. Роздобудько, апелюючи до історії родини Іваненків, спробувала поєднати важливі факти минулого з наслідками в теперішньому житті вказаної родини. Вона з'ясувала причини конфліктів і непорозумінь у родині, обґрунтувала важливість реанімації пам'яті роду для збереження його цілісності.

Не позбавлена конфліктів і непорозумінь родина Томаша. Хлопчик щодня відчуває і спостерігає за протистоянням бабусь Місі й Дільбінової, які презентують різні типи виховання та культури. Бабуся Місі була занадто самодостатня, а от Дільбінова занадто тривожна. Попри те, що вони такі різні, а інколи вдаються до дрібних сварок, вони неймовірно любили свого онука Томаша. А ще хлопчик помітив, що коли бабуся Дільбінова серйозно заслабла, то саме бабуся Місі взялася її підбадьорювати й заспокоювати. Усе це неймовірно потішило Томаша й він був щасливий від того, що його найрідніші люди в складні моменти життя родини керуються загальнолюдськими принципами милосердя та поваги один до одного. А коли бабуся Дільбінова померла, то її поховали на кладовище з членами родини Сукоконтів. І тоді Томаш уперше відчув страх від того, що згодом не стане дідуся Сукоонта й бабці Місі.

У родинних конфліктах Томаша завжди цікавила позиція дідуся, а тому він уважно прислухався до слів діда й спостерігав за реакцією інших членів родини. Особливо цінними виявилися для Томаша поради дідуся Сукоонта, коли хлопчик від'їжджав разом із матір'ю до міста. Дідусь застерігав онука бути обачним та обережним, а головне триматися осторонь поганого товариства. Мудрі настанови діда для Томаша були не тільки корисними, а й свідченням того, що дідусь неймовірно хвилюється про свого онука. Усе це розчулило й діда, й онука, які в такий момент стали ще рідніші.

Після того, як Арсен дізнався всю правду про свій рід, осмислив родинні зв'язки, переглянув історію життя свого тезки прадіда Арсена, він зрозумів, що людині дуже важливо турбуватися про своє генетичне древо, берегти й знати історію свого роду, адже від покоління до покоління передаються спадкові генетичні риси зовнішності, поведінки, характеру. Він відчув, що поведінка його прадіда Арсена була дуже подібною до його поведінкових рис, а зовнішність сестрички – то проєкція зовнішності прабабусі.

Хлопчик відчув неймовірне задоволення від того, що саме він реанімував історичну пам'ять роду, з'ясував чимало цікавих родинних фактів, відкрив для себе цікаву й повчальну історію стосунків між братами, котра стала життєвим уроком для родини.

Усе це заспокоїло хлопця, додало йому сил і впевненості. Він переосмислив свою поведінку, своє ставлення до батьків, діда й баби, зведеної сестри. Арсен відчув себе по-справжньому дуже

щасливою дитиною, адже він мав міцне генетичне древо, гілочкою якого він себе впевнено відчував.

Отже, психологічна повість І. Роздобудько «Арсен» презентує можливості людської генетичної пам'яті, котра здатна відтворити важливі й цікаві моменти людського життя в минулому, реанімувати значущі факти з життя роду. Авторка наголошує, що в роботі генетичної пам'яті значущу роль відіграють спогади як процеси, котрі відтворюють образи минулого. Ось тому у важливі моменти життя саме ці образи минулого вириваються у снах, сновидіннях людини.

Помічено, що І. Роздобудько апелювала до історії родини Іванюків для того, щоб поєднати важливі факти минулого з наслідками життя в теперішньому вказаній родині. Вона акцентувала увагу на причинах конфліктів і непорозумінь у межах родини, обґрунтувала важливість реанімації пам'яті роду для збереження його цілісності.

У психологічній повісті «Арсен» генетична пам'ять головного персонажа підлітка Арсена виконує низку функцій: об'єднувальну (родина згуртовується навколо нащадків Арсена й Нійоли); пізнавальну (відтворює історію родинних взаємин, причини непорозумінь); психофізіологічну (встановлює спадкові зв'язки, вказує на особливості фізіологічної схожості між пращурами й нащадками); накопичувальну (зберігає інформацію про життєвий досвід поколінь).

Висновки і пропозиції. З'ясовано, що в обох повістях письменники з особливою пошаною

ставляться до дитячих спогадів, акцентуючи увагу на тому, що все те, що зафіксоване й збережене в дитячій пам'яті, буде реанімовано в дорослому житті. Головні персонажі повістей виявилися не байдужими до історії, таємниць своїх родин. Хлопці переймаються важливими питаннями самоідентифікації, намагаються віднайти спорідненість зі своїми предками, прагнуть запам'ятати важливі факти історії роду.

В аналізованих повістях слов'янських літератур письменники фокусують свою увагу на тому, що на різних етапах життя людини виявляється її схильність до самоідентифікації. В обох повістях наскрізною ниткою проходить думка про те, що саме в дитинстві закладаються основи для самоідентифікації, а саме розуміння того, що в суспільстві функціонують національні цінності й загальнолюдські норми. Головні персонажі обох проаналізованих повістей у різний спосіб пригадують своє дитинство. Для Томаша в спогадах помітним є акцент на національній самоідентичності. Його дитячий світ міцно пов'язаний із приємним відчуттям родинного дому, своїх предків. А от Арсеном керує бажання відшукати відповіді на ті важливі питання, які відновлять справедливість і повернуть добру пам'ять про його рід.

Перспективними, на нашу думку, є подальші дослідження повістей Ч. Мілоша «Долина Ісса» й І. Роздобудько «Арсен» з боку специфіки художнього моделювання дитячої повсякденності.

Список літератури:

1. Басняк Т. Типологія письменницького статусу: два досвіди – Ч. Мілош та Г. Фон Реццорі. *Питання літературознавства / Pytannia literaturoznawstva / Problems of Literary Criticism*. 2013. № 88. С. 22–32.
2. Мілош Ч. Долина Ісса : повість. Київ : Юніверс, 2018. 232 с.
3. Роздобудько І. Арсен : повість. Київ : Гран-Т, 2012. 224 с.
4. Ямбич Г. Генетичні алгоритми людської пам'яті. Київ : Плеяда, 2016. 342 с.

Kovpik S. I. LITERARY MODELING OF CHILDREN'S CONSCIOUSNESS IN THE STORIES "VALLEY OF ISSA" BY CH. MILOSZ AND "ARSEN" BY I. ROZDOBUDKO

This paper deals with the ways of literary interpretation of genetic memory in the works of Slavic literature. The author of the paper has found specific forms of literary presentation of genetic memory in the texts of the stories "Valley of Issa" by Ch. Milosz and "Arsen" by I. Rozdobudko. Due to comparative story analyzing common peculiarities in works of Slavic literature have been stated. The study of the texts shows the desire of a person for self-identification, a strong genetic connection with ancestors, the desire to determine the similarity or similitude of behavioral traits on the genotype level.

It has been noticed that the psychological story "Arsen" by I. Rozdobudko presents the unique possibilities of human genetic memory, which is able to reproduce important and interesting moments of human life in the past, to revive significant facts from the life of the family. The author emphasizes that memories play a significant role in the work of genetic memory, as processes that reproduce images of the past. That is why these images of the past emerge in dreams of a person during the important moments of his / her life.

Moreover it has been found that the writers have a special respect for children's memories, referring to the importance of remembering the advice, experience, and stories of ancestors. The main characters

of the stories are children, who were not indifferent to the history and secrets of their families. Under this condition in adult life, genetic memory would allow to decipher the accumulated information about person's ancestry. The boys were interested in important issues of self-identification, and therefore they made attempts to find connection with their ancestors.

It is noteworthy that the writers of the analyzed works of Slavic literature focus on the fact that the tendency of a person to self-identification can be revealed at different stages of his / her life. This idea is vividly represented in the stories of Ch. Milosz and I. Rozdobudko, and shows that the foundations for self-identification are laid in childhood. Among them there are the following: understanding of national values and universal norms, which function in the society. The writers also pay attention on the idea of systemic tendency to self-identification, since children's consciousness has unique opportunities for meaningful perception of reality.

Key words: *children's consciousness, national, universal, self-identification, family tree.*